

ПРОЕКТИВНІ ПОНЯТТЯ У СУЧАСНОМУ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОМУ ПІЗНАННІ

¹Львівський національний медичний університет Імені Данила Галицького

У доповіді піддані аналізу зміни у сучасному філософському розумінні пізнання та на прикладі таких інтелектуальних утворень, як міф і утопія продемонстрована пізнавальна та соціальна роль проєктивних понять. Згідно авторській версії, проєктивні поняття – це такі поняття, що включають у свій зміст як врахування реального стану речей у суспільстві, так і провідні тенденції його розвитку, поєднані з прагненнями і схильностями суб'єкту пізнання.

Ключові слова: сучасний стан пізнання, міф, утопія, належне.

Key words: contemporary statement of cognition, myth, utopia, the due.

До сучасних новацій у сфері наукового пізнання, і в першу чергу – соціально-гуманітарного пізнання – належать і так звані *проєктивні поняття*. Уявлення про них сформувались поступово, і у зверненні до них важлива роль належить перегляду філософського розуміння про пізнання як про своєрідне копіювання дійсності. В результаті зрушень у європейській філософії XIX ст. та запровадження певних положень позитивізму наукове пізнання постало моделюванням чи конструювання реальності, внаслідок чого стало зрозумілим, що від інтелектуальних утворень не можна вимагати їх співпадіння з реальним станом речей, що в їх зміст входять певні форми інтелектуальної діяльності, стилі та типи раціональності, світоглядні та методологічні постулати, яким не існує прямих аналогів у дійсності. Таке розуміння науки змусило інакше поставитись і до певних традиційних інтелектуальних явищ типу міфу або утопії: якщо раніше їх вважали рудиментами колишнього незрілого стану людства, то тепер, у контексті нових трактувань пізнання, вони постали, скоріше, в своїх позитивних, ніж у негативних проявах та функціях. Наприклад, характерний для міфу синкретизм, що припускав злиття всього з усім, пряме перенесення якостей людини на природу і навпаки, тепер в тій же самій якості набув характеру свідчення про те, щодо чого саме людство налаштоване як до першої та основної реальності, оскільки схильне прямо переносити свої інтелектуальні утворення на саму дійсність. Утопія вже у XIX ст. була засуджена як пусте безплідне фантазування, здатне, скоріше, обманювати людей, ніж подавати їм щось важливе та корисне. Нищівна критика утопій та утопізму у XIX – на початку XX ст. мала би привести до їх зникнення, проте позитивне значення утопії побачили в тому, що вона вивільняє і стимулює соціальні мрії та уяву, оскільки без винесеного у віддалене майбутнє позитивної мрії важко уявити собі творчість загалом та

соціально-історичну творчість зокрема. Людині необхідно мріяти про щось важливе, світле, перспективне. Спеціальний аналіз змісту та композиції утопії засвідчив, що врахування тих образів та ідей, які для певної сукупності людей постають омріяним належним, має вагоме значення у вивченні станів суспільного життя, його спрямованості та перспектив.

У більшості традиційних підходів до феномену утопії вважається, що вона є виразом омріяного найкращого суспільного стану або порядку, проте такі мрії зовсім не обов'язково набувають форми утопії. Насправді більшість тих утопій, що набули поширення й певної громадської прихильності, містили в собі доволі відчутну частку аргументацій, доведень та обґрунтувань. Безумовно, утопіям притаманні також і чуттєво-емоційні компоненти, проте останні переважають, перш за все, у так званих народних утопіях. В авторських утопіях мова йде не просто та не стільки про бажаний стан справ у суспільстві, а про *належний* стан. Поняття ж належного далеко не завжди співпадає із бажаним, а постає доволі важливим філософським поняттям, для прояснення змісту якого варто звернутись до міркувань Г.Гегеля у «Науці логіки», де він розглядає належне через його співвідношення з межею: відповідний підрозділ носить назву «Належне і межа». Тут йдеться про те, що дещо, яке утворюється в результаті взаємного переходу буття й небуття у процесі становлення, набуває власної внутрішньої якості, яка визначається границею, проте остання має відношення як до внутрішньої якості певного дещо, так і до іншого, що перебуває поза цим дещо. Належне є тим, чого не вистачає дечому для остаточного утвердження у своїй власній якості. Тобто це є така його межа, яка стає універсальною та необмеженою якістю, проте залишаючись проекцією конкретної іманентності певного дечого на простір буття як такого [2, с.196-199]. Внаслідок таких розмірковувань, повертаючись до проблеми сутності утопії, можна стверджувати, що утопія виражає прагнення певних суспільних верств і станів повернути собі власну якість, якої, як видається, їх позбавили інші. З другого боку, утопія водночас і бажає нав'язати цілому суспільству (та навіть і історії) свою якість, що подається як універсальна та всезагальна суспільна якість. Внаслідок такого трактування сутності утопії вона постає суперечливою: з однієї сторони, як симптом певних суспільних запитів, а з іншої сторони, як певний суспільний деспотизм, натхненний прагненням дещо своє зробити всезагальним.

Після певного періоду іронічних знущань над утопічними мріями у формі антиутопій, тобто утопій «навпаки», «навиворот», увага науковців почала зміщуватись у бік позитивних рис утопій та утопічних проектів. Е.Блох ввів утопічне проектування у контекст онтології людського буття, подавши утопію як «ще не буття», приписавши їй силу стимулу для переходу від одного (наявного) буття до іншого (поки що тільки бажаного) [1, с.127, 227-229]. Отже, найбільш очевидною постала *стимулююча функція* утопії, її виявлення як певного привабливого проекту можливого майбутнього. У позитивний план була обернена й

така риса утопії, як її здатність бути *симптомом певних сутнісних прагнень* якихось соціальних сил: утопії ніби сигналізують про те, чого бракує у сутнісному плані певній частині суспільства. Отже, до утопій слід прислухатись, утопії слід розуміти. Нарешті, окреслилось і основне гносеологічне питання: яку роль можуть відігравати такі поняття, що очевидно розходяться з реалістичним поглядом на світ і фіксують дещо гіпотетичне і проблематичне?

Як це не дивно, але виявилось, що й утопіям притаманний своєрідний реалізм. В праці «Про людську гідність та реалістичну утопію прав людини» Ю.Габермас пише, що права людини являють собою *реалістичну утопію*, оскільки вони більше не змальовують образи утопічного суспільства, яке забезпечує колективне щастя, а повинні знаходити ґрунт для справедливого суспільства у самих інститутах конституційних держав [7, с. 21-22].

Е.Гідденс використовує термін *утопічний реалізм*: це вид утопій, котрі ми можемо створити як проекти, орієнтовані на майбутнє, що поєднані з іманентними тенденціями розвитку і тому є реалістичними [3, с.327]. Можна стати на позицію реалізму у сфері соціологічного знання, і приймати соціальну дійсність такою, якою вона є. Але така позиція майже неможлива для практичного застосування в умовах реального соціального життя. По-перше, вона передбачає, що людина повністю погоджується з існуючим станом справ та повністю задоволена цим станом справ, хоча очевидно, що така ситуація неможлива. По-друге, людина за своєю природою є істотою рефлексивною та контрфактичною [3, с.298], і, отже, її думка обов'язково орієнтована на майбутнє. Тому, навіть намагаючись сприйняти дійсність реалістично та максимально адекватно, людина намагається визирнути за межі самих голих фактів, спробувати передбачити хід подій, прокреслити траєкторію подальшого руху. Разом з тим у даному терміні фігурує поняття *реалізм*, необхідність якого зумовлюється тим, що утопізм, застосований окремо, сам по собі, створює певні ризики. В сучасних умовах утопізм, який ґрунтується лише на почутті гідності та на радикальній рішучості змінити наявний стан справ, може створювати небезпеку для суспільства. Тому необхідним є утопічний реалізм, який задовольняє певні антропологічні вимоги. Саме утопічний реалізм покликаний встановити деякий баланс між життєвою політикою, як сукупністю зобов'язань та дій, що пов'язані з можливостями задовільного і щасливого життя для всіх, де немає *інших*, та визвольною політикою, яка прагне до реалізації ідей справедливості та рівності [3, с.300-301]. Досвід ХХ століття та сучасності показує, що акцент на визвольній політиці, визнання її важливості без врахування життєвих потреб інших частин суспільства або спільнот, призводить до порушення принципів гуманізму.

Іншим аспектом утопічного реалізму автор даного терміну вважає необхідність *тримати певний баланс* між очікуваннями, бажаннями і потребами локальних спільнот (наприклад, окремих країн) та глобальних процесів, які охоплюють всю планету, все

людство. На думку Е.Гідденса, в умовах глобалізації сучасного життя жоден регіон, жодна окрема спільнота не може планувати свій майбутній розвиток без врахування інтересів, потреб інших спільнот та регіонів. Саме для врахування балансу інтересів потрібен реалізм, особливо коли він спрямований у майбутнє і прагне змінити дійсність певним чином. Крім цього, дана концепція вводить проблему утопізму в ореал філософської антропології, оскільки пропонує дослухатися до життєвих інтересів багатьох людей, де немає відчужених *інших*, при плануванні соціальних змін враховувати інтереси всього людства [див.: 9].

Отже на основі викладених вище міркувань ми вважаємо можливим заперечити уявлення про утопію, досить розповсюджене у спеціальній літературі та у суспільній свідомості, як про інтелектуальну конструкцію, що є чистим витвором фантазії, не має нічого спільного з реальним соціальним життям і ніякого практичного застосування. Можна стверджувати, що утопічне конструювання є елементом соціально-гуманітарного пізнання. Таке конструювання, залежно від певних смислових акцентів, може працювати або в руслі культурної антропології; або в межах конструктивістського підходу, що застосовується у сфері соціального пізнання та у науках про людину; або у царині прогностики, коли йдеться про способи передбачення шляхів подальшого розвитку людства в цілому або окремих культурних регіонів. Саме таке трактування утопії та її ролі і місця у процесі соціального пізнання дозволяє зрозуміти, чому утопія виникає у XVII столітті, в добу розквіту раціоналізму, та існує протягом століть незважаючи на критичне ставлення до неї з боку тих чи інших науковців та суспільних діячів.

На основі розглянутих сучасних проявів утопії ми можемо зробити й висновок відносно особливостей та ролі проєктивних понять у соціально-гуманітарному пізнанні: проєктивні поняття включають у свій зміст таке конструювання майбутнього, в якому поєднуються бажане, належне з врахуванням реального стану речей та тенденцій його подальших змін. Саме тому проєктивні поняття виконують функції стимулювання пізнавальної та практичної діяльності, інтегрування суб'єкту діяльності в соціальну дійсність, постають виявленням тих соціальних прагнень і запитів, що реально наявні в суспільстві та впливають на його функціонування. Маємо також зазначити й те, що проєктивні поняття, цілком очевидно присутні у соціально-гуманітарній сфері, проявляються також і у природничому пізнанні, де за умов новітніх технологій все частіше пізнання поєднується із запитом та прагненнями соціального плану.

Література

1. Блох Э. Тюбингенское введение в философию / Э. Блох ; [пер. с нем. Т. Ю. Быстровой, С. Е. Вершинина, Д. И. Криушова]. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1997. – 400 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Наука логики. В 3-х томах / Г.В.Ф.Гегель. Том 1. – М.: Мысль, 1970. – 501 с. – (АН СССР. Ин-т философии. Философское наследие).
3. Гидденс Э. Последствия современности / Гидденс, Энтони; [Пер. с англ. Г.К.Ольховикова; Д.А.Кибальчича; вступ. статья Т.А.Дмитриева]. – М.: Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2011. – 352 с. – (Серия «Образ общества»).
4. Мангайм К. Идеология та утопія / Карл Мангайм ; [пер. з нім.]. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА. 2008. – 370 с.
5. Мор Т. Утопія / Томас Мор ; [пер. с латин. Ю. М. Каган] ; комент. Ю. М. Каган и И. Н. Осинковского ;

вступ. ст. И. Н. Осинковского. – М. : Наука, 1978. – 416 с.

6. Фарман И.П. Проективно-конструктивный и коммуникационный подходы к социально-культурной реальности / И.П.Фарман // Конструктивистский подход в эпистемологии и науках о человеке / отв. ред. акад. РАН В. А. Лекторский. – М. : „Канон+” РООИ «Реабилитация», 2009. – С. 338–354 (368 с., ил.).

7. Хабермас Ю. О человеческом достоинстве и реалистической утопии прав человека / Юрген Хабермас // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація / Щорічний науково-практичний журнал. – Харків: Видавець Савчук О.О.; ХНТУСГ ім. П.Василенка. – 2011, №4. – 192 с.

8. Черткова Е. Л. От поиска истины к конструированию реальности: этапы эволюции идей конструктивизма / Е. Л. Черткова // Конструктивистский подход в эпистемологии и науках о человеке / отв. ред. акад. РАН В. А. Лекторский. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. – С. 338–354 (368 с., ил.).

9. Moylan, Tom. Demand the Impossible: Science Fiction and the Utopian Imagination / Tom Moylan. – London: Methuen, 1986.